

Simo Kiviranta: Ajankuva reformaation alusta

“Reformaation ensimmäinen kansankirja”

Johdanto kirjaan Martti Luther: Isä Meidän rukouksen selitys.

Simo Kiviranta

(Julkaistu aiemmin: Sley 1982)

Martti Lutherin kirja Isä Meidän- rukoukseen liittyy mielenkiintoisella tavalla reformaatioliikkeen alkuvaiheisiin. Vuoteen 1517 saakka uudistusliike oli vaikuttanut pääasiassa opiskelijamaailmassa ja augustionolaisessa sääntökunnassa. Laajemminkin kirkossa ja sen papistossa oli tosin virinnyt myönteistä odotusta ja uutta yhteistoimintaa. Samalla oli luonnollisesti myös kohdattu ensi yritykset vaientaa kirkon epäkohtiin kohdistuva kritiikki ja julistaa sen esittäjä vaaralliseksi. Mutta varsinaisesti vuoden 1516 lopulla oli nähtävissä merkkejä siitä mitä oli tulossa. Luther oli kesäkuusta lähtien pitänyt yleistajuisia opetuspuheita Kymmenestä käskystä. Kirkko alkoi täyttyä tungokseen asti. Suuret joukot olivat lähtemässä liikkeelle. Yliopisto- ja luostariyhteisöjen piirissä koetut syvät tapahtumat sielussa jatkuivat kirkkokansan keskuudessa.

Mainitun puhesarjan Luther sai valmiiksi 24.2.1517 mennessä, jolloin alkoi paastonaika. Tällöin hän siirtyi käsittelemään Isä Meidän -rukousta. Huomattava osa Isä Meidän -rukouksen selitysteoksesta sai ensimmäisen muotonsa näissä paastonajan saarnoissa. Kuvaavaa silloiselle tilanteelle kuitenkin oli, ettei Luther heti julkaissut selityksiään kirjana. Tapahtumat etenivät nopeasti ja samankaltaisesti monella tasolla. Hän luennoi yliopistossa Galatalaiskirjeestä ja Hebrealaiskirjeestä, toimi saarnaajana ja rippi-isänä, hoiti sääntökuntansa asioita ja monia muita henkilöyhteyksiä sekä sai ruhtinailtakin erilaisia tehtäviä. Ennen kaikkea häntä sitoi talvikautena 1517-18 kuuluisien 95 teesien julkaiseminen ja taistelu anetta vastaan. Teologina ja sielunhoitajana hän näki aneen tuhoavan sekä opin parannuksesta että oikean rippikäytännön ja siten johtavan ihmisiä hengellisesti harhaan.

Tässä kriisitilanteessa Lutherin ollessa varsin yksin ja monien ystävien ja ymmärtäjien kehottaessa häntä myöntäväisyyteen julkaisi hänen oppilaansa Johannes Schneider Eislebenistä latinankielisten muistiinpanojensa pohjalta saksaksi Lutherin selitykset (Auslegung und Deutung des heyligen vater unsers, durch den Erwirdigen vnd Hochgelarten hern Marthin Luther, der heiligen schriff Doctor, ein sidler reformirter Augustiner Ordens, esipuhe päivätty 13.1.1518, 26s.kvarto)- Julkaisija, toiselta nimeltään Johannes Agricola, oli äärimmäisyyksiin taipuva henkilö, joka vielä tähän aikaan oli Lutherin voimakas kannattaja. Hänen kerrotaan sytyttäneen rovion siinä mielenosoituksessa, jossa Luther poltti kanonisen lakikirjan ja pannauhkausbullan (1520). Samoin hän intoili kovin pyhäinkuvien, (noiden öljyllä juotettujen ja maalilla säilytettyjen pölkkypäiden) hävittämiseksi. Myöhemmin hänet tunnetaan lain hylkääjänä (antinomistina) ja Lutherin vastustajana. Schneider julkaisi teoksen Lutherin tietämättä, eikä tämä näytä olleen tapahtuneeseen aivan tyytyväinen (ks.Lutherin esipuhe s.13). Hän ei kuitenkaan siinä vaiheessa voinut asialle mitään. Toisaalta tämä ilman Lutherin suostumusta julkaistu teos lienee tehnyt Lutherin julistusta saksalaisella kielialueella laajasti tunnetuksi, sillä kirja levisi nopeasti monina painoksina.

Luther itse palasi Isä Meidän -rukoukseen vuoden 1518 lopulla, jolloin hän alkoi iltarukoushetkissä antaa sen pohjalta kristillistä perusopetusta lapsille ja maallikoille. Näistä opetuspuheista Luther muokkasi Isä Meidän -rukouksen selityksen (Auslegung deutsch des Vater unser fuer dye einfeltigen leyn Doctoris Marthin Luther, Augustiner tzu Wittenberg, 36 s, kvarto), joka ilmestyi Leipzigiin 5.4.1519. Varsin monessa kohdassa Luther liittyy Schneiderin kynästä lähteneeseen saksankieliseen tekstiin, mutta toisaalta hän on myös muuttanut ja laajentanut kirjan sisältöä.

Lutherin julkaisemana Isä Meidän -rukouksen selitys sai vielä laajemman levikin kuin Schneiderin laitos. Pelkästään saksaksi siitä ilmestyi parin vuoden aikana eri paikkakunnilla kaksitoista painosta. Latinaksi kirja käännettiin 1520 ja bööminkielelle seuraavana vuonna. Lutherin ensimmäinen elämäkerran kirjoittaja Johannes Mathesius (k.1565) kertoo, että teos julkaistiin - tosin ilman tekijän nimeä - Venetsiassa italiaksi. Myönteässään sille painoluvan kirkon asianomainen edustaja oli sanonut: ”Autuaat ovat ne kädet, jotka ovat tämän kirjoittaneet. Autuaat ne silmät, jotka sen näkevät. Autuaiksi tulevat ne sydämet, jotka sen mukaan uskovat ja Jumalan puoleen huutavat.” Myös tunnettu humanisti Erasmus Rotterdamilaisen lähin työtoveri sekä antiikin ja kirkkoisien tekstien julkaisija Beatus Rhenanus (k.1547) toivoo kirjeessään Zwinglille 2.7.1519, että Lutherin teoksia ja varsinkin Isä Meidän -rukouksen selitystä tarjottaisiin ostettavaksi ”kaikkialla Sveitsissä, joka kaupungissa, joka torilla, joka kylässä ja joka talossa.” Esimerkit osoittavat, että reformaation tarkoittama kirkon uudistus sai aluksi kannatusta hyvin laajalti. Vasta taisteluiden tultua monet - kuten esim. Beatus Rhenanus - vetäytyivät pois.

Teoksen merkityksestä kertovat tavallaan myös Lutherin sen johdosta saamat esivallan nuhteet. Runsas kaksi kuukautta sen ilmestymisen jälkeen Saksin herttua Yrjö ilmaisi Leipzigin väittelyn yhteydessä Lutherille moitteensa siksi, että kirjan opetukset olivat hänen mielestään hämmentäneet monta omaatuntoa ja aiheuttaneet epävarmuutta rukousnauhan käyttämisessä. Ruhtinaan arvio kirjauutuudesta osuikin oikeaan siinä mielessä, että teoksesta tuli läntisen kristikunnan laajoilla alueilla reformaation ensimmäinen kansankirja. Niinpä oli luonnollista, että Lutherin opetusten tultua viime vuosisadan herätyksissä ”uudelleen löydettyksi” tämän reformaation airut oli varsin suosittu hengellinen opaskirja. Englanniksi se ilmestyi ensi kerran Lontoossa 1844 ja suomeksi Pietarissa 1830.

Isä Meidän -rukouksen selityksessä lukija kohtaa elävän ja kansanomaisen puhujan. Luther oli ollut jo kymmenen vuotta pappina, kun hän ryhtyi pitämään teoksen alkuna olevaa puheesarjaa. Heti ordinaation jälkeen oli hänen ohjaajansa Johannes von Satupitz lähettänyt hänet jalkaisin saarnamatkoille lähiseurakuntiin ja -luostareihin, jotta hän ”saisi tarpeellista ruumiinliikuntaa ja oppisi saarnaamaan”. Ei liene liioiteltua väittää, että näinä etsinnän vuosina Lutherista ahkerassa saarnatoiminnassa kouliintui sellainen evankeliumin tienraivaaja, joka osasi lähestyä tavallista kansaa. Samoin tunnetusti teologinen työ ja erityisesti omistautuminen Pyhän Raamatun selittämiseen oli hänestä mielekästä siksi, että sillä oli käyttöä konkreettisessa julistus- ja sielunhoitotyössä. Hän kertoo janonneensa teologiaa, mutta ei mitä tahansa aikakauden teologiaa. ”Tarkoitin sellaista teologiaa, joka etsii sydäntä pähkinästä, jyvää vehnästä ja ydintä luista.”

Tämä perustava teologinen asennoituminen näkyy erinomaisesti Isä Meidän -rukouksen selityksessä. Teos ei ole pelkästään rukousopas, vaan käytännöllis-dogmaattinen johdatus kristillisen uskon olennaiseen sisältöön. Oikeastaan siinä esiintyvät jo kaikki reformaatioteologian tunnusomaiset teemat, joskin sen painotuksissa heijastuu toisaalta silloinen kirkollinen tilanne ja toisaalta Lutherin teologisen ajattelun merkittävä muotoutumisvaihe.

Ainoa teema, joka näistä syistä ei ole päässyt laajasti esiin, on ensimmäinen uskonkappale eli oppi luomisen lahjoista. Esimerkiksi vuosikymmen myöhemmin ilmestyneissä Vähässä ja Isossa katekismuksessa Luther puhuu havainnollisesti Luojasta, joka pitää yllä elämää ja lahjoittaa meille kaikkea, mitä tarvitsemme. ”Jumala panee kaikki luodut palvelemaan meitä tämän elämän tarpeiden tyydyttämiseksi: auringon, kuun ja tähdet taivaalla, yön ja päivän, ilman, veden, tulen, maan ja kaiken mitä siinä on ja mitä se voi tuottaa: linnut, kalat, eläimet, viljan ja kaikenlaiset kasvit; samoin kaiken muunkin ulkonaisen ja ajallisen siunauksen: hyvän hallituksen, rauhan ja turvallisuuden. Tästä uskonkohdasta voimme siis oppia, ettei meillä kenelläkään itsestämme ole eikä kukaan voi säilyttää elämää...” (Iso katekismus, 1 uskonkohta.)

Reformaation murrosajan Luther on tuntenut niin suurta huolta kirkon hengellisestä hätätilasta, että hän käsitellessään jokapäiväistä leipää keskittyy pelastuksen kannalta elintärkeään ”taivaalliseen leipään”, Jeesukseen Kristukseen. Niinpä hän kehottaa rukoilemaan kirkolle oikeita hengellisiä paineita ja oppineita saarnaajia, jotka ”eivät opeta meille tyhjänpäiväisten tarinoiden pohjasakkaa ja akanoita”, vaan jakavat Jumalan sana puhdasta ravintoa ja huolehtivat sakramentin pelastavien lahjojen käyttämisestä.

Vastaavanlainen painotus näkyy Herran rukouksen toisen ja kolmannen pyynnön selityksessä. Reformaation kansankirjanen ei ohjaa lukijaa kirkkoinstitution arvosteluun, vaan pitemmälle oman elämän tutkisteluun. Teos pyrkii realistisesti paljastamaan itsepetoksen, johon koko aikakausi oli vähitellen tottunut. Pessimismia ja alistuneisuutta oli ihmisissä paljon, mutta pohjimmaisena oli väärän opetuksen vaikutuksesta luottamus hengellisiin suorituksiin ja omaan kykyyn täyttää laki. Schneiderin julkaisemasta tekstistä näkyy, että Luther on pitänyt tarpeellisena kritikoita Aristoteleelta perittyä ihmiskäsitystä, jonka mukaan järki kykenisi aina ja kaikissa asioissa johtamaan ihmistä parhaan vaihtoehdon valitsemisessa. Vastaavasti opetettiin, että ihmisellä oli vapaa tahto, jonka perusteella hän olisi kaikkien suoritustensa herra sekä niitä aloittaessaan, tehdessään että päättäessään. Luther sitävastoin korostaa, että ihmisen luonto kaikkine voimineen on pahan myrkyttämä. Kaikki ihmiset - myös kristityt vanhan ihmisen osalta - ovat perkeleen valtakunnassa, jonka hallinta maailmassa on todellista. Jumalan armon on puhdistettava meidät ja hänen vanhurskautensa uudistettava olemuksemme. Vanhan Aatamin on jatkuvasti kuoltava, jotta Kristus voisi hallita.

Tätä syntiturmeluksen aikaansaamaa itsekkyyttä Luther tarkoittaa puhuessaan ihmisen omasta tahdosta eli itsetahdosta (der eygen wil), jonka on väistyttävä ja tultava ”ei-miksikään”. Sitä vastoin Lutherin teologiasta ei voida tehdä sitä johtopäätöstä, että ihmisen olisi kieltäydyttävä käyttämästä Jumalan luomistyön hyviä lahjoja. Jumalan luomakunnan hyvydet eivät ole pahoja, kun ne vain saavat hänen tarkoittamallaan tavalla virrata kaikille luoduille. Juuri ihminen pilaa Jumalan lahjat pidättämällä ne itselleen. Hänet on ”irroitettava kaikista luoduista”, jotta hän oppisi tuntemaan oman väärän tahtonsa ja Jumalan hyvän tahdon. Ihmisen alkuperäistä luomisessa saatua kykyä käyttää luomakuntaa ei hävitetä, vaan uudistetaan. Silloin luodut hyvydet virtaavat lähimmäiselle ja luomakunta tulee täyteen Jumalan ylistämistä ja rakastamista.

Kohtaamme Lutherissa kristillisen ajattelijan ja hengellisen opettajan, jolla on realistinen käsitys ihmisestä. Meille puhuu Jumalan totuudesta elävä ihminen, joka on tullut tuntemaan itsensä ja jolla on voimakas kontakti todellisuuteen.